

האמת במבחן

הכל מסכימים כי 'האמת משובחת והשקר מגונה'. אולם בפועל 'האמת רחוקה והשקר קרוב'. מה חשבו היהודים על האמת? היכן הציבו אותה במערכת הערכים? כיצד פתרו את הדילמות שהיא מעוררת? מעט מזעיר בשאלות אלו במקורות שלפניכם. האידיאולוגיה התורנית ביחס לעדיפות האמת והסלידה מן השקר בהירה מאוד. ספרי המקרא משבחים את האמת דובריה ועסקיה ומגנים גינוי חריף את השקר – דוגמאות לפניכם:

א. הערך המוחלט

תְּאֵלְמֶנָה שִׁפְתֵי שָׁקֶר יִסְכַּר פִּי דוֹבְרֵי שָׁקֶר.....שָׁקֶר שֶׁנֶּאֱמַר וְאֶת־עֵבֶר תּוֹרַתְךָ אֶהְבֵּתִי: שִׁפְתֵי אֱמֶת תִּפְוֹן לְעַד נְעַד אֶרְגֵּעַה לְשׁוֹן שָׁקֶר:..... אֱמֶת קִנְהָ וְאֵל תִּמְכַּר חֻמְקָה וּמוֹסֵר וּבִינָה: תּוֹעֵבֶת ה' שִׁפְתֵי שָׁקֶר נֶעַ שִׁי אֲמוֹנָה רְצוֹנוֹ:

כאשר נלקחים עקרונות אלו אל החיים, מתברר כי המצב מורכב וערך האמת מוצא על דרכו מכשולים – שאינם רק יתר הרע ותו לא. מבחן של התנגשות ערכים יש לפניכם בסוגיה הבאה – המובאת בהרחבה כולל נספחיה ופרשניה.

ב. התנגשות ערכים

תלמוד בבלי מסכת כתובות דף טז/ב

תנו רבנן: כיצד מרקדין לפני הכלה? בית שמאי אומרים: כלה כמות שהיא. ובית הלל אומרים כלה נאה וחסודה.

אמרו להן בית שמאי לבית הלל הרי שהיתה חגיגת או סומא אומרים לה כלה נאה וחסודה, והתורה אמרה: מדבר שקר תרחק? אמרו להם בית הלל לבית שמאי: לדבריכם מי שלקח מקח רע מן השוק ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו? הוי אומר ישבחנו בעיניו. מכאן אמרו חכמים לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות.

בית שמאי מביאים את מקור שיטתם מן הפסוק בתורה. מנין מביאים בית הלל את ראייתם? מה ישיבו בית שמאי לטענה של בית הלל? ראו את דברי התוספות:

ישבחנו בעיניו או יגנו בעיניו - וב"ש סברי אע"ג דישבחנו בעיניו אין להם לחכמים לתקן להזיק לומר שקר דהתורה אמרה מדבר שקר תרחק:

והאמת מה תהא עליה? ביאור מורכב יותר למחלוקת מופיע במסכת כלה רבתי. התוספות בסוגרים שלי – תרגום וביאור.

מסכת כלה פרק עשירי

ובית הלל נמי [האינם מחשבים בחובת ההתרחקות מן השקר?] - ל"כא הכא נאה [אם אינה נאה בגופה] דלמא נאה במעשיה, נאה מבתי אבות. וחסידה? [ומה אם אין רואים בה מידת חסידות?] בדנפשיה [היא חסידה בסתר, ואם תשאל: מנין נדע זאת?] דאחזוקי בבישתא לא מחזיקנן [אינו מחזיקים אדם סתם לרע אלא תולים שהוא טוב]. וב"ש אומר: מי כתיב משקר הרחק? מדבר אפילו סתם [אין להוציא דברים מפיו אם אינו בטוח שהם אמת] וב"ה אומר: כי אמר רחמנא מדבר שקר משום ונקי וצדיק [שאמרה התורה להתרחק משקר זהו מחשש לפגיעה בנקי וצדיק] הא לקיומי שפיר דמי [אבל לקיים ולחזק מותר לשקר]. וב"ה מ"ש דמיתביה ממקח וליתביה מדאורייתא [מדוע בית הלל מביאים מקור לשיטתם מהתנהגות אנושית ביחס למקח - יביאו מקור מן התורה] דתניא: גדול השלום שאפילו הקב"ה שינה בו דמעיקרא כתיב: ואדוני זקן ולבסוף כתיב: ויאמר ה' אל אברהם וגו' ואני זקנת. הכי קאמרי לא מיבעיא דמדאורייתא שפיר דמי אלא אף לבריתא שפיר דמי כלפליא איפוך.

לפי האמור כאן האם מותר לפי בית הלל לשקר? מה מותר ומה אסור?

[1a]Comment: רש"י: כיצד מורקדים - מה אומרים לפנייה: המנהג הוא שמולכים את הכלה לחופה בשיר וריקוד ועל תוכן השיר דנה הסוגיה.

[2a]Comment: תוספות ד"ה: כלה כמות שהיא - ואם יש בה מום ישתקו ולא ישבחוה אי נמי [פירוש אחר] ישבחוה בדבר נאה שיש בה כגון בעיניה או בידיה אם הם יפות וב"ה אומרים ישבחוה לגמרי דכשזכרין מה שיש בה לשבח מכלל דשאר לגנאי:

[3a]Comment: מן המקור בתורה נראה שהציווי מופנה לדיינים: שמות פרק כג: מדבר שקר תרחק ונקי וצדיק אל תמרג פי לא אצדיק רשע:

[4a]Comment: הכוונה לנוסח דבריה של שרה בבראשית פרק יח סוקים יב-ג.

מתי יש להתרחק מן השקר לגמרי ומתי מותר להיות 'גמישים'? ראו את ביאור של ספר היראים סימן רלה:

ספר יראים סימן רלה

מדבר שקר תרחק. צוה יוצרינו ב' ואלה המשפטים מדבר שקר תרחק חייב להתרחק... שיוכל לבוא שקרו לידו היזק.... וכל יראי ה' יתנו לב להתרחק שיוכל לבא לידי רעה. ואם יאמר לא חשבתי שיבא הדבר לרעה דבר המסור ללב לכך נאמר ויראת מאלהיך. אבל שקר שאינו בא לידי רעה לא הזהירה תורה עליו דדבר למד מענינו שברשע רע לבריות הכתוב מדבר דכתיב מדבר שקר תרחק ונקי וצדיק אל תהרוג כי לא אצדיק רשע.

לסכום: מהי עמדת בית הלל האם מזלזלים ומצמצמים הם את חובת דבור אמת? ראו את גישתו של הריטב"א בהסבר לגישת בית הלל:

דכל שהוא מפני דרכי שלום אין בו משום דבר שקר תרחק.

ג. קיומו של עולם

מדרש מופלא מציג את מורכבות היחס לאמת בהקשר של בריאת האדם

מדרש רבה בראשית פרשה ח פסקה ה

אמר רבי סימון: בשעה שבא הקב"ה לבראות את אדם הראשון, נעשו מלאכי השרת כיתים כיתים וחבורות חבורות; מהם אומרים: אל יברא ומהם אומרים: יברא. הה"ד [זה מה שכתוב] (תהלים פה): חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו. חסד אומר: יברא שהוא גומל חסדים. ואמת אומר: אל יברא שכולו שקרים. צדק אומר: יברא שהוא עושה צדקות. שלום אומר אל יברא דכוליה קטטה. מה עשה הקב"ה? נטל אמת והשליכו לארץ הה"ד [זה מה שכתוב] (דניאל ח): ותשלך אמת ארצה. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבון העולמים מה אתה מבזה תכסיס אלטיכסייה שלך [האמת היא חותמו של הקב"ה]? תעלה אמת מן הארץ! הדא הוא דכתיב [זה מה שכתוב] (תהלים פה): אמת מארץ תצמח.

מה פשר ההתדיינות על בריאת האדם? איזו הכרעה דמוקרטית היא להשליך את האמת [ואם כבר משליכים למה לא את השלום – הלא גם הוא היה נגד בריאת האדם]? מה טענתם של המלאכים וכיצד הם חולקים על ריבונם של עולם? מה פשר צמיחת האמת? הערה חריפה המתייחסת לאחת השאלות אנו מקבלים מחסידות פשיסחה:

ספר קול מבשר ח"ב - וערטער

הוקשה רבינו רבי שמחה בונם מפרשיסחא זי"ע זצוקללה"ה, הלא עדיין נשאר שלום שאמר אל יברא? אכן י"ל דאחר שהשליך האמת ארצה לא היה שלום יכול לקטרג. דאם השקר מתגבר אז בעלי מחלוקת נראים כאוהבים ואין קטטה בעולם.

שימו לב למחיר של אובדן האמת. שימו לב לציניות המסתתרת בפירוש זה. פרשנות מקורית יש בסוגיה זו למהר"ל מפראג. חלקה מוצע בזאת לפניכם:

ספר נתיבות עולם א - נתיב האמת - פרק ג

המאמר תמוה מאוד ענין זה שהשליך האמת ארצה, ואף שהשליך האמת ארצה סוף סוף אמר האמת שלא יברא, ואם לא היה רצון הש"י לעשות כדבר האמת למה שאל האמת?... ואמר מה עשה הקב"ה השליך האמת ארצה שנא' ותשלך אמת ארצה, ר"ל שנתן התורה לארץ כי התורה בפרט היא תורת אמת יותר מן הכל לכך נקראת תורת אמת, והנה על ידי התורה שהוא השכל האמתי יותר מכל חכמה יש לאדם האמת, אף כי כל אדם כוזב מכל מקום יש בעולם צד בחינה של אמת שהוא גדול מאוד שהיא התורה שאף במלאכים אינו נמצא. ועוד מה שהאדם מוכן אל האמת מצד התורה הרי יש האמת בארץ ולכך מצד התורה שהיא האמת יש לאדם הבריאה.

נסו להבין לאור זאת את גישת המלאכים, ואת הסיומת של המדרש – 'אמת מארץ תצמח'. האם יש בדברי המהר"ל הנחיה ערכית לסוגיית האמת?

Comment [5a]: ספר יראים, עוסק במצוות ובפרטיהם. הספר מסודר בצורה מיוחדת: הוא מחולק לשבעה 'עמודים', שכל אחד מהם כולל סוג מסויים של מצוות המסודרות על-פי סימנים. מחברו ר' אליעזר ב"ר שמואל ממיץ [הרא"ם] חי בצרפת במאה ה'י"ב. היה מבעלי התוספות, מתלמידי הגדולים של רבינו חם

Comment [6a]: רבי יהודה ליווא בן בצלאל (1512-1609~), רב, פוסק הלכה, מקובל והוגה דעות דתי יהודי, מגדולי ישראל הבולטים בעת החדשה, יצר גשר בין הגות ימי הביניים להגות הרנסאנס. היה איש אשכולות, בעל ידיעות יוצאות דופן בתלמוד, בקבלה, בפילוסופיה ובמדעים של תקופתו. כמו כן, היה מנהיג רוחני-פוליטי של הקהילה ובעל מהלכים אצל רודולף השני, קיסר האימפריה הרומית הקדושה. תורתו השפיעה רבות על תנועת החסידות והן על תנועת ההתנגדות, שקמו למעלה ממאה שנים לאחר מותו, ואישיותו המרתקת שימשה כר פורה לאגדות כגון זו על הגולם שיצר.

גשר מפעלים חינוכיים

הקתדרה לערכי היהדות ע"ש בלשנר

יתכן שדווקא בדברים אחרים שכתב המהר"ל יש מענה לסוגיתו. ישנם מספר משפטים מפורסמים ביחס לפער שבין האמת לשקר ["השקר אין לו רגליים"] המבוססים על דרשת האותיות של נערים צעירים בבית המדרש ביום גשם. המהר"ל מבאר חלק מן האמרות ההן:

מסכת שבת דף קד/א

שי"ן – שקר, תי"ו – אמת. מאי טעמא נכמה שי' (שקר) לפני ת' (אמת)? שקר - מקרבן מיליה [קרוב] אמת מרחקא מיליה [רחוקה], שיקרא שכיח - קושטא [אמת] לא שכיח. ומאי טעמא שיקרא אחדא כרעיה קאי [אותיות שקר יש להן רק רגל אחת] ואמת מלבן לבוניה [אותיות אמת עומדות על בסיס יציב]? קושטא קאי [נשמד = קיים] שיקרא לא קאי.

ספר חדושי אגדות למהר"ל חלק ראשון עמוד מח - מסכת שבת

שקר שכיח וכו'. פירש שהשקר הוא בכמה פנים שירצה, שאם יאמר על האדם שהוא בהמה הוא שקר, ואם יאמר שהוא עץ ואבן הכל שקר, ואינו אמת רק כאשר הוא [האמת], ומפני זה השקר מקרבא מיליה כי השקר קרוב אל האדם. אבל האמת הוא רחוק מן האדם בתכלית הרחוק, ולכך האמת אותיותיו מרוחקין. ואני אומר עוד, כי האמת הוא הכל כי דבר שהוא חלק אינו אמת גמור, שהרי האש אינו אמת אצל מדת המים, ואין המים אמת אצל מדת האש, ולפיכך הקב"ה שהוא הכל [הוא] אמת שהוא הכל בלבד ואין דבר הכל יותר מן הש"י. ולפיכך אותיות אמת הא' בראש המ' באמצע והתי"ו בסוף מפני שהאמת הוא הכל, ולפיכך אותיותיו הם מחולקים ועומדים בכל אלפא [ביתא], והשקר הפך כי הם זה אצל זה כי האמת הוא ראוי אל היושר ולפיכך אותיות שקר בסוף ואינו מתפשט כלל והוא רחוק מן האמצע כי האמצע הוא ראוי אל היושר ולפיכך אותיות שקר בסוף אלפא ביתא, רק שאין התי"ו בו מפני שהיא נכנסת באמת והבן זה כי הוא גם כן אמת:

מהן שתי העדיפויות של האמת על השקר? למה לפי דברי המהר"ל, גם אם נראה שכדאי לשקר – במקרה מסויים – באמת לא כדאי לשקר?